

Трајанка Јовчевска
ТОПЧЕСТА ФЛЕЈТА

Trajanka Jovcevska
GLOBULAR FLUTE

Едиција: АРХЕОЛОГИЈА
Edition: ARCHAEOLOGY

Управа за заштита на културното наследство

За издавачот: Паско Кузман

Уредник: Данче Голубовска

Cultural Heritage Protection Office

For the publisher: Pasko Kuzman

Editor: Dance Golubovska

Трајанка Јовчевска

ТОПЧЕСТА ФЛЕЈТА

Trajanka Jovcevska

GLOBULAR FLUTE

*Тојло се заблагодарувам на м-р Драган Даушовски, професор на
Факултетот за музичка уметност во Скопје, кој со голем восхит
и ја врати душата на тој чудесен флејта*

Топчеста флејта

локалитет Мрамор населба Чашка, Велес

*Чувано во утробата на Мајката-Земја
повеќе од шест илјади години
повторно се разбранува
ехото на минатото*

Непосредно до населбата Чашка на археолошкиот локалитет Мрамор, на 15-ина километри од Велес, со повеќегодишни археолошки ископувања, а врз основа на материјалните докази е потврдено постоење на неолитска населба. Двата хоризонта на живеење временски животот во населбата го определуваат во средниот и доцниот неолит, додека, пак, движниот археолошки материјал ги има сите обележја на Анзабегово-вршничката културна група во нејзините II - IV фаза.

Населбата била подигната на блага зарамнета тераса, омеѓена со лакот што го формираат реките Тополка и Мала Река. Плодната рамница, изобилието на вода, пасиштата и шумите, како и благата клима, биле основни предуслови за, главно, мирен и долготраен живот на населбата. Во тоа долго опстојување на населбата се градела и создавала богатата материјална (керамички садови, орудија од коска и камен и друго) и духовна култура (фигурини, жртвеници, ритуални садови и друго). Засега е истражен само дел од населбата, но, од собраните резултати, податоци и наоди, ни се дозволува да навлеземе во суштината на речиси сите сегменти на живеењето. Барем за момент го спознаваме битот на неолитскиот човек, не само

во тоа што значело секојдневие туку ни е овозможено да сирнеме и во најдлабоките и најисконските бранувања на духовното живеење.¹

Предмет на нашето интересирање е мал глинен наод откриен при археолошките истражувања во делот кој беше преоран со механизација. Предметот е изработен од пречистена црвена глина со нерамномерна боја која на одредени места е потемнета како резултат од горење. Наодот е целосно зачуван и има неправилна топчеста, односно елипсовидна форма со дијаметар од 4,7 сантиметри и со шуплива внатрешност. На површината од наодот нема декоративни елементи. Предметот има три перфорации со различен пречник (0,4-0,6см) распоредени како трите темиња на триаголникот. Отворот на врвот од замислениот триаголник е нешто поголем и на тој дел се забележува мало зарамнување, а останатите два отвори се речиси идентични (сл.1,2). Утилитарноста на предметот беше непозната, но сомнежите дека станува збор за музички инструмент станаа точни. Имено, од извршената експертиза се покажа дека археолошкиот наод е топчеста флејта.²

Веќе кажавме дека локалитетот временски и кул-

¹ Т.Јовчевска, Куќата од Хоризонт I во неолитската населба Мрамор кај Чашка, *Macedoniae Acta Archaeologica* 13, Skopje 1993, 31-41; Eadem, Мрамор-Чашка неолитска населба, *Arheološki Pregled* 29 (1988), Ljubljana 1990, 56-58.

² Окарината употребена во Западниот свет откриена е и именувана од Џузепе Луизи Донати во 1853 година. Окарината е топчеста флејта проширена со дополнителен отвор за устата. Зборот доаѓа од италијанскиот збор "оса"-гуска, што значи мала гуска. Керамичката окарина најверојатно е стара 12000 години. Најстарите примери мали свирки во форма на птици или други животни направени од теракота се познати во Индија уште пред 6000 години. (Преземно од <http://www.sifflets-en-terre-cuite.org/html/Def/ocarina.html>; <http://www.congbirdocarina.com/history2.html>)

турно се определува во Анзабегово-вршничката културна група во нејзината II-IV фаза.³ За да направиме попрегледно и попрецизно временско определување на оваа културна група ќе изршиме паралели со културните групи на Балканот кои временски и културно се преклопуваат или допираат.

Анзабегово-Вршник II-IV фаза со многу идентичности и паралели упатува на синхронизам со групата Старчево со нејзината II-III фаза, а според C_{14} анализата тоа е Старчево II-III 5050 +/- 100 (5000 год пр. н.е.), 4590 +/- 65 (4500 год пр. н.е.). Исто така, Анзабегово-вршник IV ја следи и Винчанската културна група во својата рана фаза-Винча-Тордош I или Винча А датирана во 4270 +/- 50 односно 4000 година пр. н.е. Среднеолитската фаза Анзабегово-Вршник IV живеела нешто подолго и со својот крај навлегла во самиот почеток на доцниот неолит.⁴

Анзабегово-Вршник II-IV покажува синхронизам и со Караново II-III фазите, кои временски се определени помеѓу 5700 година пр. н.е. и 5300 година пр. н.е..⁵ Паралелизам постои и меѓу Анзабегово-вршник II и групата Сескло во Тесалија, а се датира во рамките на 5300-4400 година

³ M. Gimbutas, *Neolithic Macedonia I*, Los Angeles 1976.

⁴ N. Tasić, *Hronologija starčevačke kulture* (ungedruckte Dissertation, Beograd 1977); M. Garašanin, *Centralno-balkanska zona, Praistorija Jugoslavenskih zemalja II* Sarajevo 1979, 84-106, 141-143, 634, Idem, *Der späte balkanisch-analolitische Komplex ein Rückblick nach vier Jahrzehnten*, *Starinar* n.s. XLVII, Beograd 1997, 30; Idem, *Kulturströmungen im Neolithikum des Südlichen Balkanraumes*, *Prähistorische Zeitschrift* 73/1, 1998, 25ff.

⁵ S. Hiller-V. Nikolov, *Karanovo, Die Ausgrabungen im Sudsektor 1984-1992 I-II*, Sofia 1997; Y. Bojadžiev, *Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria*, 149 ff. bzs 16ff und zusammenfassend; Д.Х.Тодорова, И.Вайсов, *Новокамената епоха в Бугария*, София 1993, 64-93.

пр. н.е.⁶

Од досега кажаното неолитската населба на локалитетот Мрамор кај населба Чашка се датира во широките рамки од 5000 до 4000 година пр. н.е. Имајќи го предвид фактот дека наодот топчестата флејта е најдена во археолошки контекст и не можеме попрецизно да ја определиме на кој хоризонт му припаѓала, временското определување на локалитетот ќе го земеме како хронолошка рамка за датирање и на наодот. Според трагите од горене кои се видливи на одредени сегменти од наодот, можеме да претпоставиме дека тој му припаѓа на постариот хоризонт на културно живеење, каде со археолошките истражувања е потврдено и страдање на населбата во пожар. За прифаќањето на оваа хронолошка определба на наодот посочува и отсуството на декоративни елементи на предметот, што е типично за постарите фази на неолитот, бидејќи во помладите фази предметите со специфична и култна намена по правило се декорирани.

Во натамошниот текст ќе се обидеме да направиме соодветна анализа на нашиот наод со наоди слични или со иста намена и форма, најдени на археолошки локалитети кои временски и културно му припаѓаат или, пак, на локалитети на кои временски и културно не му припаѓа, а се појавува истиот тип на наод. Обидувајќи да најдеме аналогија на нашиот пронајдок, трагањето го започнавме на поширокиот балкански простор на културите кои временски му одговараат. Она што досега е пронајдено како движен археолошки материјал во широкиот винчански кул-

⁶ The Neolithic sequences in Tessaly, Middle Neolithic (or "Sesklo culture") (ca.5300-4400 b.c. at Sesklo itself), http://projectsx.dartmouth.edu/history/bronze_age.

турен комплекс, кој го зафаќа речиси целиот Балкан од средниот и доцен неолит, се археолошките наоди наречени тропалки⁷ (сл.3-6). Тоа се мали предмети изработени од печена глина во повеќе форми, антропоморфни, зооморфни или во форма на сад. Внатрешноста на тропалките е празна и во неа се сместени ситни топчиња од печена глина или каменчиња.

Надвор од балканскиот простор слични тропалки се најдени и во Кукутени културата во Молдавија⁸ (сл. 7).

Она што досега е пронајдено од музички инструменти на плото на денешна Грција, а временски му припаѓаат на неолитот е „флејтата“ најдена на езерската населба Диспилио во Касторија,⁹ која е датирана во доцнокаменото време односно околу 5500 година пр. н.е., како и „флејтата“ која се чува во Музејот во Волос најдена на акрополот на локалитетот Сескло¹⁰ (сл. 8), а датирана во средниот неолит.

Овде ќе ја споменеме и флејтата најдена во пештерата Дивље Бабе во долината на Идријица во западна Словенија (сл. 9), чие датирање во рамките на европскиот палеолит (45000 години старост) од експертите е ставено

⁷ Š. Jovanović, Neolitsko naselje Kremenjak kod Otpornja, Katalog, Vršac 1982, 14; F. Milleker, Vorgeschichte des Banates II, 1983, Taf.IX, Starinar III, Beograd 1938; Б. Сталио, Праисторија на тлу Србије, Београд 1977, Каталог, 90, 106, 109; М. Богдановић, Старе културе на тлу централне Србије, Крагујевац 1981, Каталог, 25, 112; N. Tasić, Neolitska plastika, Beograd 1973, Katalog, 112, Tab.XXX; Б. Јовановић, Трновача, Баранда-насеље винчанске групе, Археолошки преглед 6, Љубљана 1964, 13-15; Неолит јужног Баната, Каталог, Панчево 1978, 19; С. Јоцић, Антропоморфна звечка из Баранде, Гласник, Панчево 1988, 1, 25.

⁸ T.S. Passek, KSIIMK 56, 1954, 94, 95; M. Gimbutas, The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 BC, Los Angeles 1982, 204, fig.154.

⁹ http://www.uned.es/geo-1-historia-figuauniversal/ESCRITURAS_ANTIGUA/Escrituras_antiguas_europa.htm

¹⁰ D.R.Theocharis, Neolithic Greece, Athens 1973, fig. 241.

под сомнение.¹¹

Можностите за откривање на музички инструменти од овие дамнешни времиња се доста ограничени, пред сè, поради нивната изработка и материјалите употребени во нивната изведба кои најчесто биле од органско потекло со што биле подложни на брзо распаѓање. Сепак, нивниот развој можеме да го следиме и преку пронајдените фигурини со претстави на свирачи,¹² како и од пишаните извори¹³ (сл.10-11). Во подоцните периоди кои му следат на неолитот ќе се појават и други форми на инструменти, а изработката и користењето на музичките инструменти ги следат и културите по сите меријади. Во бронзеното време се датирани шупелките најдени на локалитетите Виклоу (Р. Ирска) за кои експертите претпоставуваат дека се дел од дувачки инструмент односно органа (сл.12). Додека, пак, најстариот зачуван дувачки музички инструмент, најден во археолошки контекст во Ирска, датиран е во VI-V век пр. н.е. Имено, се наведува дека Ирска поседува неколку инструменти од периодот на праисторијата, а за најзначајни ги сметаат бронзените рогови од доцнобронзеното и железното време. Единствениот дрвен инструмент кој се состои од четири извиткани шупелки, најдени на локалитетот Килифада во областа Тајрон е датиран во

¹¹ I.Turk, Mousterian Bone Flute, Znanstvenoraziskovalni Center Sazu, Ljubljana 1997; B.Bower, Doubts aired over neanderthal bone "flute" (and reply by musicologist Bobk Fink), Science News (April num.4), 1998, 215; Nowell amd Chase, Slovenske novine 23-11-1996, 328; Bob Fink (<http://www.webster.sk.ca/greenwich/flcompl.html>); Idem, A Bone to Pick, Antiquity Journal.

¹² A. Cermanović-Kuzmanović, D. Srejšović, Leksikon religija i mitova drevne Evrope, Beograd 1992, 376; S. Kochav, Izrael, Zagreb 2000, 54, sl.54; Музеји света, Археолошки Музеј-Атина, Вук Караџић, 1979, 20-21.

¹³ R.Duev, *tu-qa-no?- túmpanov ŽA 52, Skopje 2002, 137-141; Idem, Авлоси (au-ro?-aúloi) во микенскиот свет?, ŽA 53, Skopje 2003, 15-22.

400 година пр. н.е. Потоа следи таканаречениот Бекан рог од областа Мајо и кусиот коничен рог од Ривер Ерн од областа Ферманак кои се датирани во 700 година од н.е. Зачувани се неколку рога и од шкотска, а од југозападниот нејзин дел потекнува досега најстариот зачуван рог, датирани во VII век пр. н.е. најден покрај средновековен локалитет кај Инермесам.¹⁴

Пред да кажеме нешто повеќе за инструментите најсродни на нашиот наод откриени во Кина, ќе ги споменеме флејтите пронајдени на археолошкиот локалитет Јиаху во провинцијата Хенан изработени од птичји коски со пет до осум отвори (сл. 13), а локалитетот на кој се најдени е датирани помеѓу 7000-5700 година пр. н.е.¹⁵

Кинеската Ксун (Џун)¹⁶ или топчестата флејта (сл.14) позната е уште во неолитот.¹⁷ Отривањето на малата едноставна топчеста флејта од неолитскиот локалитет Тиешан во близина на градот Лушун, се смета за еден од најстарите предци на Џун инструментот. Во зависност од периодите се променувал и бројот на отворите за прсти, но сепак целокупната форма останала непроменета. Џун има јајцевидна форма со зарамнето дно и отвор за устата поставен на врвот.

Џун инструментите од локалитетите пред шанг периодот (пред 1766 година пр. н.е.) се големи од пет до осум сантиметри и имаат три отвори за прстите. Во текот на

¹⁴ http://www.mglarc.com/project/musical_instrument.htm

¹⁵ BBC News Online, Science Edition, Editor Dr. David Whitehouse, September 23, 1999.

¹⁶ Идеограмот Хун означува „чувство исполнето со тага од разделбата, кога треба да се каже збогум“, а овој сеуште се употребува во Азија во конфучијанските ритуали.

¹⁷ <http://www.sifflets-en-terre-cuite.org/html/Def/ocarina.html>

шанг династијата (1766-1122 година пр. н.е.) нивниот број расте на пет отвори. Флејтите често биле декорирани со глави од митски животни, а во овој период го наоѓаме и првиот пишан извор за Џун инструментот.

Кинескиот Џун може да се поврзе со корејската Хун и виетнамската Хуан. Јапонската Тсучибуре се појавила околу 250 година пр. н.е. Инструментот има шест отвори за прстите, но за разлика од Џун отворот за устата поставен е на најширокиот дел од инструментот.

Топчестата флејта е многу чест пронајдок на археолошките локалитети од претколумбиска Америка¹⁸ (сл. 15). Домородното американско население ги изработувало инструментите во разновидни зооморфни и антропоморфни форми. Со развојот на ритуалите најстарите култури на централна и јужна Америка создале „танцовачки свирки“ кои довеле до појавата на окарините и двокоморните дувачки садови/инструменти. На европско тло окарината е донесена од Атстеките. Фердинанд Кортес испратил голема група на атстечки музичари и танцовачи на дворот на императорот Чарлс V, а биле видени и од папата Клемент VII.

Од она што досега беше изложено и од она што досега е пронајдено на археолошките локалитети заклучуваме дека топчестата флејта се појавила и се развила на три различни континенти. Барем што се однесува за најстарите примероци очигледно е дека се појавиле и развивале без можности за меѓусебно влијание. Иако досега се пронајдени многу малку материјални докази, сепак и тие се доволни за

¹⁸ <http://songbirdocarina.com/history2/html>.

да можеме да потврдиме дека музиката па и танцот¹⁹ не му биле туѓи на неолитскиот човек (сл. 16). Секако почетоците треба да ги бараме во подлабоката праисторија. На тоа нè наведуваат и веќе пронајдените инструменти кои се во една развиена форма со што индицира дека изработката на инструменти познава една подолга традиција се уште скриена во пластовите земја. Се поставува прашањето кои биле предусловите и потребите, праисторискиот човек да почувствува потреба да отпочне да ја создава музиката, а со тоа и музичките инструменти. Очигледно дека тешко е да се спознае и да се одговори на ова прашање за периодите на младото камено време-неолитот, време за кое не располагаме со доволно податоци од духовна култура што не е случај и со материјалната култура која е зафатена од сите аспекти.

Сите социолошки или психолошки критериуми се покажуваат како недоволни и претесни кога под нив ќе се подведе уметноста на едно време како што е неолитот. Тешко е да се најде одлучувачка детерминанта за уметноста која се развива во рамките на хомогени заедници, како што е неолитот, во кои нема ниту јасно општествено раслојување, ниту, пак, поголеми разлики во поседувањето на средствата за производство и каде не постои остар антагонизам меѓу поединецот и колективот, ниту, пак, се поставува сложениот проблем на „индивидуалната слобода и наиндивидуалната потреба”. Сепак, сосема е извесно дека неолитската пластика (каде се сместени и тропал-

¹⁹ На претставите на итифаличните ритуални сцени на сидовите од пештерите се гледаат машки и женски фигури во ритуален танц. В.Герасимова, Т.Стойчев, Итифалически ритуални сцени в пешчерната монохромна живопис по нашите земи, Годишник на Националниот археологически музей, Софија 1992, 89-103.

ките, а со самото тоа и топчестата флејта), стои во некој определен однос кон движечките општествени, економски и психолошки сили, како и промените кои се одразиле на неа, законито ритмувајќи со пулсирањето на целокупниот живот на времето. Никогаш не се создавани за разонода, туку форма која нужно израснува од спротивставувањето на човекот со неговата средина, како средство на прилагодување и заштита чија вистинска смисла лежи во совладувањето и стекнување со животни потребните вредности.²⁰ Во неолитската пластика секако дека се инкорпорирани натприродните сили, а односот меѓу тие сили и верникот бил непосреден. Затоа религијата во овој период во основа е популарна и повеќе се манифестира во изведување на обреди поврзани со секојдневието.²¹ Со овие констатации во основа се сложуваат археолозите и научниците, кои се обиделе да навлезат во суштината на оваа проблематика.²²

Во целокупниот фонд од музички инструменти од праисторискиот период односно младото камено доба (двете флејти и повеќето тропалки), топчестата флејта од локалитетот Мрамор е уште еден прилог во расветлувањето на мистеријата на музиката и танцот као дел од духовниот порив на неолитскиот човек на пошироките простори на Балканскиот полуостров.

²⁰ Д. Срејовиќ, Неолитска пластика централнобалканског подручја, Неолит централног Балкана, Београд 1968, 178-223.

²¹ А. Сermanović-Kuzmanović, D. Sreјović, Leksikon religija i mitova drevne Evrope, Beograd 1992, 373-378 и наведената библиографија.

²² Д. Гарашанин, Религија и култ неолитског човека на централном Балкану, Неолит централног Балкана, Београд 1968, 241-258; M.Elijade, Istorija vjerovanja i religijskih ideja I, Beograd 1991, 31-52.